

Шевченко Наталія Олександрівна
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри арт-менеджменту та івент-
технологій Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
nataliya-ametist@ukr.net

АКТУАЛІЗАЦІЯ АРХАІЧНИХ МІСЯЧНО-СОНЯЧНИХ ЦИКЛІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ОБРЯДОВОМУ КАЛЕНДАРІ

Метою статті є здійснення ретроспективного огляду особливостей місячно-сонячних календарів давніх цивілізацій та специфіки відображення астрономічних спостережень за небесними світилами в українському народному календарі, які знайшли свій вияв у аграрних обрядах та циклах прикмет і прислів'їв. **Методологія** дослідження полягає у використанні історичного та етнографічних методів, оскільки такий підхід дає змогу проаналізувати, як, зародившись ще в архаїчну епоху, календарі стали унікальною системою, що включає в себе уявлення про час, народні знання, вірування, обряди, свята. **Наукова новизна.** Автор доводить, що річний цикл українських обрядових свят найповніше був синхронізований за допомогою місячно-сонячних фаз. Іншими елементами землеробського календаря були цикл блискавок і дощів, цикл свят врожаю, дні поминання предків, свята, пов'язані зі спостереженнями за поведінкою тварин і птахів. Поява календаря, за висновками багатьох вчених вказує, що народ уже досягнув певного рівня розвитку культури, тому що для його створення необхідні значні практичні пізнання у галузі астрономії, астрології, математики, природознавства, агрономії та інших науках. **Висновок.** Отже, за допомогою аналізу календарних систем можна вивчати еволюцію наукового, господарського, релігійного і культурного розвитку різних етносів, оскільки вони несуть у собі значний обсяг інформації про своїх творців. Внутрішній ритм обрядового календаря, який існував тисячоліттями на теренах сучасної України, свідчить, що накопичені в процесах праці, у спілкуванні людей досвід і знання передавалися з покоління в покоління, формуючи генетичну пам'ять цивілізації. Водночас вони не втратили свого значення в сучасному постіндустріальному світі.

Ключові слова: місячно-сонячні цикли, свято, прикмети, український обрядовий календар.

Шевченко Наталья Александровна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры арт-менеджмента и ивент-технологий Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Актуалізація архаїчних лунно-сонячних циклів в сучасному українському обрядовому календарі

Целью статьи является осуществление ретроспективного обзора особенностей лунно-солнечных календарей древних цивилизаций и специфики отражения астрономических наблюдений за небесными светилами в украинском народном календаре, которые нашли свое проявление в аграрных обрядах и циклах примет и пословиц. **Методология** исследования заключается в использовании исторического и этнографических методов, поскольку такой подход позволяет проанализировать, как, зародившись еще в архаическую эпоху, календари стали уникальной системой, включающей в себя представление о времени, народные знания, верования, обряды, праздники. **Научная новизна.** Автор доказывает, что годовой цикл украинских обрядовых праздников наиболее полно был синхронизирован с помощью лунно-солнечных фаз. Другими элементами земледельческого календаря были цикл молний и дождей, цикл праздников урожая, дни поминовения предков, праздники, связанные с наблюдением за поведением животных и птиц. Появление календаря, по выводам многих ученых указывает, что народ уже достиг определенного уровня развития культуры, потому что для его создания необходимы значительные исследовательские и практические познания в области астрономии, астрологии, математики, естествознания, агрономии и других науках. **Вывод.** Итак, с помощью анализа календарных систем можно изучать эволюцию научной, хозяйственной, религиозной и культурной развития различных этносов, поскольку они несут в себе значительный объем информации о своих создателях. Внутренний ритм обрядового календаря, который существовал тысячелетиями на территории современной Украины, свидетельствует, что накопленные в процессах труда, в общении людей опыт и знания передавались из поколения в поколение, формируя генетическую память цивилизации. При этом они не потеряли своего значения в современном постиндустриальном мире.

Ключевые слова: лунно-солнечные циклы, праздник, приметы, украинский обрядовый календарь.

Shevchenko Nataliia, Candidate of pedagogic sciences, Associate Professor, Department of art management and event-technologies of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Updating of the archaic lunisolar cycles in modern Ukrainian ritual calendar

The purpose of the research is a historical review of the lunisolar calendar of ancient civilizations and specific reflection of astronomical observations of celestial bodies in the Ukrainian folk calendar, which found its expression in the agricultural cycle ceremonies and signs and sayings. Research **methodology** consists in the use of historical and ethnographic methods, because this approach makes it possible to study how having originated as far back as the archaic

era, calendars have become a unique system, which includes a picture of time, people's knowledge, beliefs, rituals and holidays. **Scientific novelty.** The author proves that an annual cycle of Ukrainian ceremonial celebrations was fully synchronized via lunar – solar phases. Other elements of the agricultural calendar were lightning and rain cycle, harvest holidays cycle, days of remembrance of ancestors and celebrations connected with the watching a behavior of animals and birds. According to the findings of scientists, the advent of calendar, indicates that people have reached a certain level of culture, because its creation requires considerable research and practical knowledge in astronomy, astrology, mathematics, natural science, agronomy and other sciences. **Conclusion.** Thus, with the help of analysis of calendar systems we can study the evolution of scientific, economic, religious and cultural development of the various ethnic groups as they carry a significant amount of information about their creators. The internal rhythm of the ritual calendar, existed for thousands of years on the territory of modern Ukraine shows that the experience and knowledge gained in the process of work and communication were passed on from generation to generation, creating genetic memory of civilization. However, they have not lost their significance in the modern post-industrial world.

Keywords: lunisolar cycles, holiday, signs, Ukrainian ritual calendar

Актуальність теми дослідження. В останні десятиліття реалізація інтересу до вивчення найперших етапів розвитку найдавніших календарних систем дала змогу по-новому переосмислити роль обрядових календарів у житті давніх народів. В світлі наявних історико-календарних та археоастрономічних даних, гіпотеза, що вказує на розвиток сільського господарства як на ймовірний стимул проведення систематичних астрономічних спостережень виглядає цілком переконливою. Це, в свою чергу, призвело до необхідності синхронізувати місячно-сонячні фази із циклами землеробських робіт. Тому більшість аграрних цивілізацій використовували місячний календар одночасно із сонячним, або математично суміщали цикли Місяця і Сонця. В цьому контексті український народний календар відзначається внутрішньою структурою свят, пов'язаних з місячно-сонячними фазами та циклом прикмет і прислів'їв, які не втратили свою актуальність і сьогодні, що й визначило вибір мети дослідження, а саме: провести порівняльний аналіз календарів, характерних для різних цивілізацій стародавнього світу та виявити місячно-сонячні періоди, притаманні сучасному українському обрядовому календарю.

Незважаючи на явну складність вивчення древніх спільнот, дослідженням їх календарів займалися багато вчених. Наявні численні публікації як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. У цих працях характеризуються різні аспекти літочислення у слов'ян [3; 6; 7; 8], проводяться порівняльні дослідження календарних систем древніх народів [1; 2], аналізуються різні види календарів та їх поширення в світі [1; 5]. Знаходять своє вираження точки зору етнографів, лінгвістів, філософів з проблем календарів [4].

Виклад основного матеріалу. В давнину небесні світила відігравали важливу роль у літочисленні. Перша поява Місяця на небі після молодика у вигляді вузького серпа виділялася особливо і відома сьогодні під назвою неоменія (грецькою новий Місяць). Ведення місячних календарів почалися ще до розвитку продуктивного господарства, причому в об'ємі, який явно перевищував практичні потреби. Створюється враження, що астрономічні спостереження древніх як і давні календарі відповідали певним соціальним потребам, серед яких могли бути передбачення, гадання і довготривалі прогнози. А це стимулювало спостереження за природою, порівняння аналогічних явищ в минулому і опиралося на колективний досвід можливості передбачення природних циклів [2]. У низці країн стародавнього світу велися спеціальні спостереження за появою нічного світила щоб приурочити до них визначні свята. Так, у місячних і місячно-сонячних календарях вавилонян, китайців, євреїв, індійців, народів Мезоамерики початок місяця відраховувався саме від неоменії. У кожному разі неоменія відбувається не пізніше, ніж через 3 дні після молодика [5, 64]. У неоменії Місяць спостерігається у сутінках за кілька хвилин до свого заходу.

У продовж всієї древньоєгипетської історії місячний календар використовувався як релігійний календар, що фіксував час проведення свят. Із часів IV династії (XXVIII-XXVI ст. до н.е.) в гробницях царів і вищих сановників з'являються списки місячних святкових жертв. Основною одиницею рахунку часу був місячний цикл, який включав 29 чи 30 днів. Протяжність кожного місяця визначалася безпосередньо через спостереження. За початок місяця приймали перший день невидимості Місяця, коли старий Місяць переставав спостерігатися на Сході перед появою Сонця [1, 11]. Дні Місяця були пронумеровані від 1 до 30 і мали особливі назви, які відображали розпорядок ритуальних дій, що здійснювалися протягом місяця, а також закономірності руху Місяця.

Більш досконалі місячно-сонячні календарні системи з'явилися у Вавилоні у II тисячолітті до н.е. Перша із них використовувала восьмилітній місячно-сонячний цикл, який ґрунтувався на тому спостереженні, що вісім сонячних років за кількістю діб наближаються до 99 місячних циклів. Друга система ґрунтувалася на тому, що 19 сонячних років відповідає 235 місячним циклам: $365,242 \times 19 = 6939,601$ діб; $29,53059 \times 235 = 6939,688$ діб. Цей 19-літній астрономічний цикл, який отримав назву "Коло Місяця", широко використовувався при побудові місячно-сонячного календаря. Такий календар

знайшов застосування не лише в Вавилоні, Іудеї, Стародавньому Римі, а й дотепер використовується в християнському церковному календарі при обчисленні Великодня і пов'язаних з ним рухливих релігійних свят (пасхалій).

Місячно-сонячний календар, який використовувався для узгодження місячних циклів з чотирма сезонами, що відзначали важливі стани Сонця – дні рівнодення і сонцестояння, у давніх народів мав свої особливості щодо початку року. З системою початку року та календарних обрядів місячно-сонячного календаря пов'язане і походження різних моделей добового циклу і традицій початку відліку доби, які характеризують два протилежних стани сонячного світла: вранішнє і вечірнє. Ця обставина виявляє протиріччя між моделлю календаря річного циклу народів у яких перший місяць року припадає на осінь, а доба починається з шостої години вечора (наприклад у євреїв) і моделлю календаря річного циклу у народів, у яких перший місяць року припадає на весну, а відлік його структурного підрозділу – добового циклу ведеться з світанку, семантично співвіднесеного з весняною фазою Сонця (наприклад, у слов'ян першого тисячоліття нашої ери) [6, 61–63].

Більшість стародавніх календарів України, пов'язаних із відображенням циклів Місяця і Сонця і які відображають приуроченість місяців до аграрних робіт та обрядів, знайдено при розкопках поселень Черняхівської культури. Поділ року на місяці зафіксований на одній скіфській чаші, де зображено 12 півмісяців у різних фазах. Відомо, що певний час в Україні існували 13-місячні роки, які чергувалися із 12-місячними. Кожен місяць починався із молодика. Тринадцятимісячні роки дуже лякали християнську церкву, тому почалося насильне впровадження місяців юліанського року. Однак ще в 1036 р., вказує Г. Лозко, диякон Кирик написав працю під назвою "Учення, ним же відати чоловікові число всіх літ", де пояснював звідки береться тринадцятий місяць [7, 84-89]. Можливо, з тих часів дійшла до нас приказка "Обіцяного 3 роки ждуть", бо за 3 роки набігав ще один, саме тринадцятий, цикл Місяця і він повертався приблизно на одне і теж місце на небосхилі.

Всесвітньо відомий український «Щедрик» Леонтовича, створений композитором за мотивами народних мелодій, – прямий спадкоємець святкування народження молодого Місяця та нового циклу землеробського року. Оскільки на Щедрий вечір на столі обов'язково мали бути пироги як обрядова страва (слово «пиріг» у індоєвропейській мові означав «хліб Місяця») то це свято (Новий Рік за старим стилем) поєднує в собі елементи більш пізніх християнських традицій з давнім культом Місяця. В цей час проводять ритуали обливання водою і водять козу, розігруючи містерії зі смертю і воскресінням. Тому існують щедрівки, у яких славиться господар, його родина і статки, оскільки Місяць керує небесною і земною водою, від нього залежала родючість хліба та худоби.

Наукова новизна. Зберігаючи свою внутрішню структуру протягом тисячоліть, український обрядовий календар став своєрідною живою книгою, яка містить важливу інформацію про релігійне і культурне життя праукраїнців, що має особливо важливе значення в умовах нинішнього національного відродження. Річний цикл українських обрядових свят найповніше був синхронізований за допомогою місячно – сонячних фаз, тому аналізуючи проміжки між датами обрядового календаря, який по своїй суті є сонячним, маємо враховувати кількість циклів Місяця. Такий підхід пропонується вперше і безперечно заслуговує на увагу, оскільки допомагає точніше встановити маловідомі деталі обрядового календаря. Зокрема, в ньому ми знаходимо важливі для ведення тваринництва цикли спостережень за Місяцем і Сонцем, які закодовані у прикметах і прислів'ях. Вважалось, що від Дмитра (8 листопада) до Юрія (6 травня) худоба повинна знаходитись в стійлі, тому прислів'я "з Юрія хороводи", а "з Дмитра вечорниці" пов'язували цих два дні у тваринницький цикл (від 8.11 до 6.05 – шість циклів синодичного Місяця) та обрядовий цикл на вулиці і в приміщенні. Інші цикли були пов'язані із вивченням життя свійських і диких птахів. В день "Воздвиження" (27 вересня) очікували відльоту диких гусей, а виглядали їх з вирію на Сорок святих (22 березня), тобто через 177 днів ($177=29,53 \times 6$). Отже, наші предки спостерігали також за циклами в житті тварин, визначаючи ту періодичність природних явищ яка проявлялася у чергуванні сезонів і поєднували їх із рухом Місяця і Сонця.

Підтвердженням астрономічних спостережень за небесними світилами, що проводилися слов'янами, є записи давньоруських літописів. Традиція одночасного датування за офіційною календарною системою і народним календарем збереглася до XV століття – повне затемнення Місяця 10 березня 1474 року датоване як "Місяця березня в 10 день, а небесного лютого в 15 день почав гинути місяць". Як зазначає В. Власов, "Думається, що терміном "лютий" ні в якій календарній системі не користувалися. Це християнізоване поняття: в уявленні літописця місяці народного календаря мали безпосереднє відношення до небесних явищ, – на відміну від формалізованих юліанських місяців. Сам факт посилення на народний календар у літописах свідчить про те, що він широко використовувався у суспільному житті Русі" [3, 106].

У прикметах знаходимо цикли, які відповідають сидеричному обороту Місяця (27,3 доби до повернення на ту ж саму точку на зоряному небі), які свідчать, що давні українці спостерігали не лише за фазами Місяця, а й за його положенням відносно зірок. Ось ці прикмети: "Євдоха з водою, а Григорій з травою" – від 14.03. (включно) до 6.05 – 54 дні (приблизно два цикли сидеричного Місяця); "На Бориса і Гліба – найпізніша сівба" – мова йде про весняне свято 15 травня яке зображене на ромашківському глечикові – календарі, і "На Бориса і Гліба – берися до хліба" – це вже про серпневе свято (від 15.05 до 6.08 – 83 дні, що на один день більше за 3 цикли сидеричного Місяця); "прийшла Ярина – не прикривай сіни" – тобто від 18 травня уже мало наступити літнє тепло і на день Ярини "журавлине літо" (1 вересня) примічали, якщо відлітають журавлі, то через два тижні чекай морозів (від 18.05 до 1.09 рівно 5 циклів сидеричного Місяця). "Яка Ганна (22.12) до ніченьки, така зима до весноньки" (від 22.12 до 14.03 – початку весни за юліанським календарем, рівно 3 цикли сидеричного Місяця).

Є ще багато смислових зв'язків між святами, які умовно можна назвати "змінні цикли", "пташині цикли", цикли пов'язані із великою рогатою худобою, кіньми, вовками, які вкладаються у періоди, кратні місячним циклам та свідчать про використання місячно-зоряного календаря у веденні скотарства. Можливо спостереження за сидеричним Місяцем та використання місячно-зоряного календаря допомагало вирішувати проблему високосних днів, але це питання потребує додаткового вивчення.

Формування типу календаря з двома сезонами, в яких рахунок місяців у холодному сезоні проводився за сидеричними місяцями, а в теплому – за синодичними і стабільно нараховував в річному циклі тринадцять місяців, представляється симбіозом зоряного і місячного календарів. Виявлені в культурі слов'ян і кельтів варіанти цього календаря свідчать про різні шляхи його формування. Традиція кельтів, які згідно з цим типом календаря, влаштовували сезонні обряди на відзначення новорічного свята у кінці жовтня, проявляє більш тривале збереження в їхньому господарстві, поряд зі скотарством, мисливства та культу архаїчного зоряного календаря. Адже першочергово їх Новий рік був пов'язаний із початком осіннього сходу Плеяд та підрахунку двох періодів сидеричного Місяця до зимового сонцестояння (від 31 жовтня до 24 грудня – 54 дні). Відповідно, через півроку, свято сонячного бога Белтайн, яке відзначалося 1 травня, розташовувалося в календарному колі теж за 54 дні до літнього сонцестояння ($54=27 \times 2$, тобто приблизно 2 сидеричних цикли Місяця).

Деякі дослідники розділяють функції сонячних і місячних богів на протиборчі сили, які символізують "сонячну" і "дощову" погоду, "сонце" і "грозу", Бога – Воїна і Бога- Жерця [4, 791-792]. Значна кількість обрядів свідчить, що свято Белтайн символічно відображає перемогу традицій сонячного аграрного календаря над архаїчними традиціями місячного календаря. В слов'янських племенах обряди, на відзначення початку і закінчення теплої та холодної сезонів, дістали назву "Весняних" і "Осінніх дідів" і були пов'язані із вшануванням предків, яким дякували за даровані протягом аграрного циклу підтримку і захист.

У системі календарних свят древніх слов'ян переважає солярно-аграрна семантика ритуалів, що проявляється через дату проведення важливого циклу весняних свят "Красна гірка", який розпочинався на весняного Луки (5 травня). Тут відслідковується культ Сонця і пов'язаний з ним мотив розпалювання очищаючого вогню та битва двох світових сил: світла і темряви, тепла і холоду. Назва свята "Красна гірка", провідною особливістю якого є вшанування перших сходів ярих зернових і ритуальний вигін тварин на пасовище, відображає його генетичний зв'язок з культурою народів зі землеробсько-скотарським типом господарства. Відтак, можна стверджувати, що перші місячно-зіркові календарі в культурі давніх народів обслуговували потреби мисливсько-скотарського типу господарства, а пізніші варіанти, місячно-сонячні та сонячні календарі, потреби землеробсько-скотарського типу господарства.

Сонячний цикл є основою древнього слов'янського календаря і основні його віхи відмічені землеробськими обрядами, а пізніше великими християнськими святами, що символічно ділили календарний рік на 4 сезони: 7 січня – Різдво, 7 квітня – Благовіщення, 7 липня – Купайла, 6 жовтня – Івана Предтечі. Пам'ятаючи, що всі свята українського обрядового календаря мають точну прив'язку до конкретних днів сонячного року, у прикметах пов'язаних із кардинальними токами положення Сонця на небі, знаходимо вказівки на те, що наші предки виділяли їх серед інших свят не лише числом, але й назвою. Тому є, наприклад, свято літнього сонцестояння (24 червня) Варфоломій і Варвари та зимове свято Варвари (17 грудня), між якими рівно півроку і 6 місячних циклів. Прислів'я теж відображають дуалізм цих свят: "Варфоломій і Варвара дня украли, а до ночі доточили" та "Варвара кусок ночі увірвала, а дня приточила".

Етимологія назви початку сезону літа у слов'ян лежить у контексті поняття «молоде Сонце» [8]. За логікою, така назва сезону літа у слов'ян могла виникнути лише за умови існування календаря з весняним Новим роком, який відзначається з дня весняного рівнодення – астрономічної події, що сприймалася в світогляді народу як нове народження Сонця і відповідно, нового світла. Свято весняного рівнодення – Сорок святих (22 березня) в українців має кілька обрядів, що символізують зустріч

Весни: це випікання з тіста "жайворонків" чи "голубів" щоб діти закликали ними весну; водіння веснянок та початок весняних забав. До обрядових свят, які можливо вшановували день осіннього рівнодення, можна віднести свято Різдва Богородиці (21 вересня), та Минодори (23 вересня). Проте в слов'янському народному календарі спочатку виділяли лише три кардинальних точки Сонця – зимове і літнє сонцестояння та весняне рівнодення, а вже значно пізніше – осіннє рівнодення.

Календарна обрядовість Різдвяних свят свідчить, що наші предки почали святкувати Новий рік від дня зимового сонцевороту значно пізніше. Це підтверджує астрономічна орієнтація язичницького храму на Старокиївській горі – з південного сходу (азимут точки сходу Сонця в день зимового сонцестояння) на північний захід. Початок річного кола Сонця ("народження сонця", "сонцестояння", "сонцеворот") став ототожнюватися з початком хліборобського циклу обрядів, які за часів хрещення Русі знайшли свій вияв у святі Різдва Христового і відбилися в обрядовому фольклорі. Відповідно, на Різдвяні свята перенеслися різні форми використання обрядового хліба: дідух, кутя, паляниці, книші, пироги, які були космогонічними символами астральної трійці (сонце, місяць, зорі). І основною функцією, яку виконувала вся ця система хлібів-символів, була функція заклинання на новий врожай.

Висновки. Отже, проведений аналіз календарів, характерних для різних цивілізацій стародавнього світу, показав, що основою для формування календарних систем та їх розвитку була господарська діяльність. У період розвитку аграрних цивілізацій сонячний календар використовувався на ранніх етапах свого впровадження перш за все в ритуальних церемоніях, пізніше спостерігаються спроби синхронізувати сонячний і цивільний рік, але основний акцент робиться на періоді землеробських робіт. Зміна систем відліку часу відображалася і в українському обрядовому календарі – їх перехід від місячної до місячно-сонячної та сонячної календарних систем закріплювалися в аграрному річному циклі за допомогою різних ритуалів та обрядових дійств, що свідчить про спадкоємність основ сучасного народного календаря від давніх цивілізацій, які проживали на праукраїнській території.

Література

1. Бикерман Э. Хронология древнего мира. Ближний Восток и античность / Э. Бикерман; пер. И. М. Стеблин-Каменского, отв. ред. М. А. Дандамаев. – М. : Наука, 1975. – 337 с.
2. Владимирский Б. М. Археoaстрономия и история культуры / Б. М. Владимирский, Л. Д. Кисловский. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
3. Власов В. Г. Формирование календаря славян. Ранний период / В. Г. Власов // Календарь в культуре народов мира : сб. статей / Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН; отв. ред. : Н. Л. Жуковская, С. Я. Серов. – М. : Наука : Восточная литература, 1993. – С. 102–144.
4. Гамквалидзе Т. В. Индоeвропейский язык и индоeвропейцы. Т. 2. / Т. В. Гамквалидзе, В. В. Иванов. – Тбилиси, 1984. – 1409 с.
5. Климишин И. А. Календарь и хронология / И. А. Климишин. – Изд. 3-е. – М. : Наука, 1990. – 480 с.
6. Лозко Г. С. Нове літо за традицією Предків / Г. С. Лозко // Сварог. – 2007. – № 21. – С. 61–63.
7. Лозко Г. С. Українське язичництво / Г. С. Лозко. – К. : Український центр духовної культури, 1994. – 98 с.
8. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. XIX начало XX в. / В. К. Соколова. – М. : Наука, 1979. – 286 с.

References

1. Bikerman, E. (1975). Khronologiya drevnego mira. Blizhniy Vostok i antichnost. (I. M. Steblin-Kamenskiy, Trans). Moskow: Nauka,. [in Russian].
2. Vladimirskiy, B. M. ,& Kislovskiy, L. D. (1989). Arkheoastronomiya i istoriya kultury. Moskow:Znanie, [in Russian].
3. Vlasov, V. G. (1993).Formirovanie kalendarya slavyan. Ranniy period. Zhukovskaya, N. L..(Eds.), Kalendar v kulture narodov mira. Institut etnologii i antropologii im. N. N. Miklukho-Maklaya RAN, (pp. 102–144).Moskow:Nauka[in Russian].
4. Gamkralidze, T. V. (1984). Indoeuropeyskiy yazyk i indoeuropeysy. Ivanov, V. V.(Eds.), (Vols.2), Tbilisi, [in Gruzuya].
5. Klimishin, I. A. (1990). Kalendar i khronologiya. Moskow:Nauka, [in Russian].
6. Lozko, H. S. (2007). Nove lito za tradytsiieiu Predkiv. Svaroh, 21, 61–63.[in Ukrainian].
7. Lozko, H. S. (1994).Ukrainske yazychnytstvo.Kyiv : Ukrainyskiy tsentr dukhovnoi kultury.[in Ukrainian].
8. Sokolova, V. K. (1979). Vesenne-letnie kalendarnye obryady russkikh, ukraintsev i belorusov. XIX nachalo XX v.Moskow: Nauka, [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2016 р.